

azaldığı bir sırada imal ettiği kâğıtların fiyatlarının on yıl içinde iki buçuk kat artması ve rekabet gücünü yitirmesiyle bu fabrika da kapanmak zorunda kaldı. Fabrikanın mâmülû kâğıt "eser-i cedid" adıyla anıldı.

II. Abdülhamid zamanında İstanbul Beykoz'da yeni bir kâğıt fabrikası kurulması için teşebbüse geçildi. Serkarın Osman Bey'e bu iş için şirket kurma yetkisi ve fabrika imtiyazı verildi. Osmanlı-İngiliz ortaklığı ile 1893 yılı Ocak ayında açılan Hamidiye Kâğıt Fabrikası'nın üretim süresi çok kısa olmuştur. Fabrikayı kuran Masson Scott firması, altı ay çalıştırdıktan sonra anlaşma gereği Hamidiye Şirketi'nden alacağını istedi. Parayı tahsil edemeyince başvurduğu mahkeme fabrikayı firmaya verdi. Ancak makine yapan firmanın yönetim kurulu kâğıt fabrikası işletilmesine karşı çıkınca işler 1912'ye kadar sürüncemede kaldı. Firmanın satışını yitirdiği fabrikayı Hamidiye Şirketi satın alırsa da üzerindeki haciz sebebiyle çalıştıramadı. Daha sonra haciz kaldırılıp İngiltere'den mühendisler getirilerek fabrika çalıştırılmaya başlandı. Fakat bu sırada çıkan I. Dünya Savaşı sebebiyle İngiliz mühendisler ülkelerine döndüler. Fabrika da savaşı kazanan devletler tarafından sökülüp dağıtıldı. Osmanlılar'da yerli kâğıt imali için yapılan çalışmalar, genellikle bu geniş pazarı kaybetmek istemeyen ülkeler ve kâğıt ithal eden tüccarlar tarafından baltalanmıştır.

Cumhuriyet döneminde ilk olarak 1936'da İzmit Kâğıt Fabrikası açıldı. Daha sonra SEKA'ya bağlı Çaycuma, Aksu, Dalaman, Afyon, Akdeniz, Balıkesir, Kastamonu fabrikaları kurularak ülke ihtiyacı büyük miktarda yerli sanayiden karşılanmaya çalışıldı. Bunları bazı özel fabrikalar takip etti. Günümüzde elektrik gibi kâğıtta da kişi başına düşen yıllık tüketim gelişmişliğin göstergeleri arasında kabul edilmektedir. 1980 yılında bu miktar Türkiye'de 12, Amerika Birleşik Devletleri'nde 272, Kanada'da 192, Japonya'da 153 kg. idi (Eroğlu, s. 9-10).

İslâm sanatının özellikle hat, tezhip, ebri ve kâti' gibi dallarında kâğıdın niteliği ve terbiyesi önemlidir. Hat, minyatür ve tezhipte mürekkebin dağılmaması için kâğıda âhar denilen ve nişasta, yumurta akı, şap, balık tutkalı, üstübeç, hatmi veya gül yaprağından değişik formüllerle yapılan bir mâyi sürülür. Âharlamadan sonra yazmayı kolaylaştıracak pürüzsüz bir zemin oluşturmak için usulünce çak-

mak taşı veya cam mührelerle mührelenir. Böylece bozuk yazıların silinip kolayca düzeltilmesi imkânı da elde edilmiş olurdu.

Türk edebiyatında kâğıt kelimesi "kâğıd-ı zer, pür-zer kâğıt, kâğıt câme" gibi tamlamalar yanında "kâğıt uçurmak, kâğıt burmak, kâğıda dökmek, kâğıda geçirmek, kâğıt düzmek, kâğıt paralamak, kâğıt karalamak, kâğıt üzerinde kalmak" vb. deyimlerde kullanılmıştır. Sünbülzâde Vehbî'nin, "Kâğıd-ı zer gibi gördükte o zerrin kemeri / Bildim ol mâhı ki var bend-i miyânında berât" beyti kelimenin "kıymetli kâğıt" mânâsında kullanıldığını gösterir. Nâbî'nin, "İsbât-ı siyâma olunan hücceti saklar / Kâğıt uçurur menzil ile yolda ulaklar" mısraları, "ramazanın başladığını bildiren haberi ulaştırmak" anlamında ramazâniyelerde rastlanan bu tabirin yer aldığı seçkin örnekler arasındadır. Ancak divan şiirinde kâğıt yerine daha çok "varak" kelimesi yaygındır. Nitekim, "Varak-ı mîhr-i vefâyı kim okur kim dinler" mısraı atasözü haline gelmiştir. Kâğıt ve varak kelimeleri yanında bunlarla yapılmış tamlama, deyim ve terimler hat, tezhip, cilt, kâti' gibi İslâm sanatlarında çok zengin kullanımlara sahip olduğu gibi eski edebiyatta kâtip, kitap, mektup, kalem, defter, ders (sebak) gibi kavramların yer aldığı şiirlerde, özellikle "kalem-nâme" adını alan mesnevilerde çağrışım yoluyla zengin bir çeşitlilik içinde zikredilmiştir. Bâkî'nin, "Nevbahâr açtı cemâlin mushafından bir varak / Ol varaktan başladı gülşende bülbüller sebak" beyti bu çeşitliliğin bir ifadesidir. Ahmed Paşa'nın, "Ser-nâme-i mahabbeti cânâna yazmışam / Hasret risâlesin varak-ı cânâ yazmışam" beyti de mektup-varak âlâkasıyla söylenmiş bir şâhbeyit kabul edilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Divânü Lugatî't-Türk Tercümesi, I, 365; *Li-sânü'l-'Arab*, "krts", "rkç" md.leri; BA, Cevdet-İktisat, nr. 231, 348, 800, 1018, 1771; Câhiz, *et-Tebaşşur bi't-ticâre* (nşr. Hasan Hüsnî Abdülvehhâb), Dimaşk 1932, s. 21-22; Süflî, *Edebü'l-küttâb*, s.105-109; *Hudûdü'l-âlem* (Minorsky), s. 113; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Teceddüd), s. 7, 22-23; Herodotos, *Tarih* (trc. Perihan Kuturman), İstanbul 1973, s. 223-224; Nâsır-ı Hürev, *Sefernâme* (trc. Abdülvehhab Tarzi), İstanbul 1994, s. 19, 82; Şerefüzzamân Tâhir el-Mervezî, *Fuşûl hâvle's-Şîn ve't-Türk ve'l-Hind mün-tehabe min kitâbi Tabâ'i'î'l-hayevân* (nşr. ve trc. V. Minorsky), Londra 1942, s. 6, 10; Hatîb et-Tebrîzî, *Şerhu'l-kaşâ'idü'l-'aşr* (nşr. Abdüsselâm el-Hüfî), Beyrut 1407/1987, s. 91; Şerîf el-İdrîsî, *Géographie d'Édrisi* (trc. P. A. Jaubert), Paris 1840, II, 37; Sem'ânî, *Edebü'l-İmlâ' ve'l-İstimlâ'* (nşr. M. Weisweiler), Beyrut 1401/1981, s. 162-165; İbn Battûta, *Voyages*, I, 208; Kalkaşendî,

Şubhu'l-a'sâ (Şemseddin), II, 516-517; Âlî, *Me-nâkıb-ı Hünervârân*, s. 11; *Gülzâr-ı Savâb*, s. 80-83; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 484; C. White, *Three Years in Constantinople*, London 1845, II, 208; J. V. Karabacek, *Das Arabische Papier*, Wien 1887, s. 110; B. Laufer, *Sino-Iranica*, Chicago 1919, s. 557, 559; Ahmet Refik [Altınay], *Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)*, İstanbul 1930, s. 192; Fr. Babin-ger, *Zur Geschichte der papiererzeugung im Osmanschen Reichs*, Berlin 1931, s. 3; a.mlf., "Appunti sulle cartiere e sull'importazione di carta nell'Impero Ottoman Specialmente da Venezia", *OM*, XI/2 (1931), s. 406-415; Mehmet Ali Kâğıtçı, *Kâğıtçılık Tarihçesi*, İstanbul 1936, s. 213; *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Kıtavuzu*, İstanbul 1940, s. 13; Th. F. Carter, *The Invention of Printing in China and Its Spread Westward*, New York 1955, s. 4-7; Osman Ersoy, *Türkiye'ye Matbaanın Girişi ve İlk Basılan Eserler*, Ankara 1959, s. 65-69; a.mlf., XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Türkiye'de Kâğıt, Ankara 1963, s. 7-53; Harun Tolasa, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara 1973, s. 217, 351, 509; Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müssesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul 1983, s. 104; a.mlf., *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul 1994, s. 15-36; Nuray Yıldız, *Eskiçağ Kütüphaneleri*, İstanbul 1985, s. 25; a.mlf., *Eskiçağda Yazı Malzemeleri ve Kitabın Oluşumu*, Ankara 2000, s. 79-178; Hüdaverdi Eroğlu, *Kâğıt ve Karton Üretim Teknolojisi*, Trabzon 1990, s. 4-5, 9-10; Ahmet Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar* (haz. Cemal Kurnaz), Ankara 1992, s. 233-234; Horst Blanck, *Antikçağda Kitap* (trc. Zehra Aksu Yilmazer), Ankara 2000, s. 48-72; Karl Jahn, "İran'da Kâğıt Para" (trc. M. Altay Köymen), *TTK Belleten*, VI/23-24 (1942), s. 269-309; Zeki Ankan, "İzmit Kâğıt Fabrikası ile İlgili Belgeler", *TTK Belgeler*, XVIII/22 (1997), s. 111-158; Pakalın, II, 138; III, 582; Cl. Huart - A. Grohmann, "Kâghad", *EP* (Ing.), IV, 419-420.

OSMAN ERSOY

KAĞIT OYMA

(bk. KATI').

KÂĞITHANE

İstanbul'a bağlı ilçe, tarihî bir semt.

Terkos gölünün güneydoğusundaki Kariatepe mevkiinden çıkan, Belgrad ormanlarından birçok kol aldıktan sonra Haliç'e dökülen derenin ve bu derenin kıyısında kurulan yerleşme yerinin adı olup Bizans döneminde derenin ismi Barbyssos, köyün ismi ise Pissa idi. Osmanlılar zamanındaki adını daha Bizanslılar devrinde burada bulunan kâğıt imalâthanelerinden aldığı belirtilir.

Osmanlılar, Kâğıthane ve civarını Yıldırım Bayezid zamanında tanımışlardır. Bu padişah, ilk İstanbul muhasarasını Kâğıt-

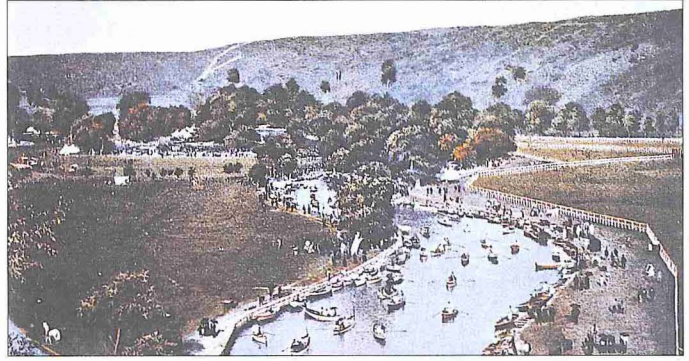
hane ile Galata arasındaki sahada yapmış ve bazı kuvvetlerini Kâğıthane köyü civarına yerleştirmişti. II. Mehmed de fetihle sonuçlanacak olan İstanbul kuşatması sırasında bu bölgeye gelmişti. II. Bayezid devrinde Kâğıthane'de bir barut imalâthanesi yapılmış, bu baruthâne uzun süre faaliyette kalmıştır (BA, MD, nr. 16, s. 375). Yavuz Sultan Selim devrinde yeni ilâvelerle genişletilen (921/1515) Haliç'teki tersane de Galata'dan Kâğıthane deresine kadar uzanıyordu.

Kâğıthane vadisi, esnaf ve sanatkârların zaman zaman toplanıp imal ettikleri malları sergiledikleri bir yer ve mesire mahalli olarak da ünlüdür. Özellikle kuyumcular, müzehhipler ve saraçlar burada toplanırlar ve meslekleriyle ilgili törenleri icra ederlerdi (Evliya Çelebi, I, 483). Kanûnî Sultan Süleyman'ın şehzadeleri için yapılan sünnet törenleri Kâğıthane'deki eğlence ve ziyafetlerle tamamlanıyordu. Yine bu padişah zamanında buradaki tatlı suların İstanbul'a getirilmesi planlanmış ve bunun için su kemerlerinin yapımına başlanmıştır. Kâğıthane Kanûnî'den sonra daha da önem kazanmış ve kısmen iskâna açılmıştır. Bu hükümdarın oğlu Şehzade Mehmed'in dadısı Dâye Hatun 951 (1544) yılında burada bir mescid yaptırmış, bir süre sonra bunun etrafında bir tekke ile hamam ve yirmi kadar dükkândan oluşan 200 hâneli bir yerleşim merkezi oluşmuştur (a.g.e., I, 484). XVI. yüzyıl sonlarında Kâğıthane'de Mirâhur Kasrı ile çeşmesi yapılmış, II. Osman zamanında ise Kâğıthane sularının toplanıp su kemerlerine dağıtımının yapıldığı havuz inşa edilmiştir. Kâğıthane, İstanbul halkının bir gezinti yeri olduğu gibi saraya ait atların çayıra çıkıp otlağı, hatta bazı padişahların avlandığı bir yer olarak da önem kazanmıştır (BA, MD, nr. 80, s.

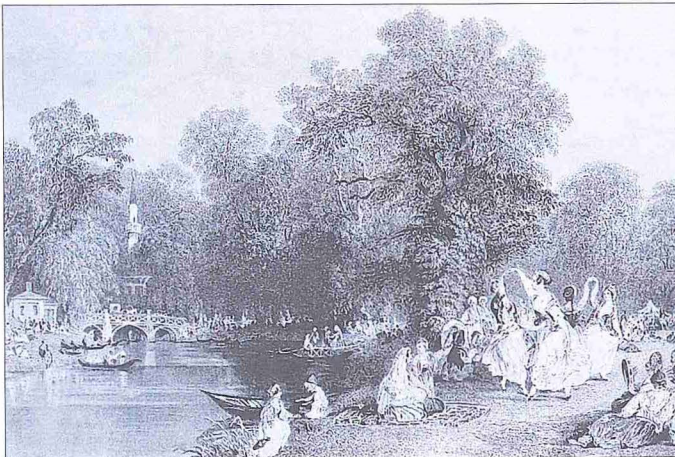
217). IV. Murad zamanında burada Emîrgüne oğlu Yûsuf için Acem tarzında bir kasır ve bahçe yaptırılmıştır. Osmanlı klasik döneminde Kâğıthane yeniçeri ağasının nezâretinde olduğundan bu makamda bulunanlar zaman zaman burayı teftiş ederlerdi.

Kâğıthane asıl gelişmesini, XVIII. yüzyılın ilk yarısında III. Ahmed'in damadı ve sadrazamı Nevşehirli İbrâhim Paşa zamanında göstermiştir. İbrâhim Paşa, 1718 Pasarofça Antlaşması'ndan sonra başlayan barış döneminde İstanbul'un imarına büyük önem verip her tarafta saraylar, kasırlar, bahçeler, çeşmeler, cami, mescid, mektep ve medreseler yaptırtırken Kâğıthane semti üzerinde önemle durmuş ve burayı yeniden tanzim ettirmiştir. Burada yapılan köşk ve bahçeler, daha ziyade Paris sefâretinden dönen Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin oradan getirdiği saray ve bahçe resim ve planlarına göre inşa ettirilmiştir (Shay, s. 300). Bu münasebetle önce Kâğıthane'nin batı tarafında Alibey köyü sirtlarında eski bir mesire yerindeki üç mermer havuz tamir edilerek oluklarla birbirine bağlanmış ve civarı ağaçlandırılmıştır. 1132 (1720) yılında devrin şair ve vak'anüvisi Râşid Mehmed Efendi tarafından buraya Hüsre-

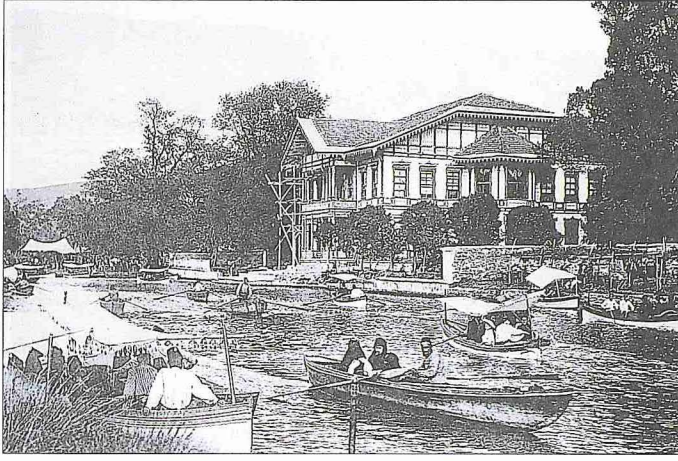
vâbâd adı verilmiştir (*Tarih*, V, 305-306). Hüsrevâbâd'ın bazı arazisi yeni köşk, kasır ve bahçeler yapılmak üzere devlet adamları arasında paylaşılmıştır. 1134'te (1722) Kâğıthane deresinin eski mezarası değiştirilerek burada bulunan Humbarahane'den 800 zirâ mesafeye kadar derenin iki tarafı rıhtım yapılmak üzere mermerlerle çevrilmiş ve derenin yeni yatağının kenarında devrin padişahı için bir kasır inşa edilmiştir. Bu kasır, önündeki geniş havuza yukarıdan döktürülen sudan dolayı Çağlayan Kasrı adıyla anılmıştır. Kasrın karşısına iki cepheli bir çeşme yapılmış, ayrıca havuz ejder başlı fıskiyeleyle donatılmıştır. Çağlayan Kasrı'ndan Baruthâne'ye kadar Kâğıthane deresi sahiline iki taraflı köşkler ve kasırlar inşa edilmiştir. 10 Ağustos 1722 tarihinde tamamlanan Kasrı Hümayun ve civarına Sâdâbâd adı verilmiştir. Daha sonra, Kâğıthane deresinin iki tarafında olup devlet adamlarına dağıtılan arsalarla birçok köşk ve kasır inşa edilmiştir (Çelebizâde Âsım, s. 42 vd.). Lâle Devri Kâğıthane'nin en parlak dönemini teşkil eder. Kâğıthane'deki köşk ve bahçelerde icra edilen türlü eğlenceler, elçi kabul törenleri, düğünler, başta Nedim olmak üzere devrin şairlerinin şiirlerinin ve ünlü bestekârların bestelerinin okunduğu toplantılar 1730 Patrona İsyanı'na kadar sürmüştür. Burada yapılan eğlence ve törenlerin israf derecesine varması, fakir ve işsiz İstanbul halkı ile İbrâhim Paşa'ya rakip kimselerin hasedini çekmiş, diğer bazı sebeplerden dolayı 1730'da Patrona Halil önderliğinde çıkan isyan Kâğıthane'nin ihtişamını sona erdirmiştir. Âsiler, Kâğıthane'deki köşk ve kasırların tamamen yıkılıp yakılmasını isterken yeni padişah I. Mahmud sadece yıkılmasına izin vermek zorunda kalmıştır (Subhî, vr. 11^a). Böylece 100'den fazla kasrın içindeki eşyayı yağmalayan zorbalar daha sonra binaları yıkmışlardır. I. Mahmud, âsilerin bertaraf edilmesinin ardından 1732 yılında Kâğıt-

Kâğıthane'yi gösteren eski bir kartpostal (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kütüphanesi, Kartpostal koleksiyonu)

XIX. yüzyılın ortalarına doğru Kâğıthane'yi gösteren Thomas Allom'un gravürü (*Constantinople and the Scenery of the Seven Churches of Asia Minor*, London 1840, I)

XIX. yüzyılın sonlarında İmrahor Kasrı'nı gösteren bir fotoğraf (Semavi Eyice fotoğraf arşivi)

hane'yi Bostancı Ocağı vakıflarına bağlayarak kısmen korumaya ve 1743'te Sâdâbâd'ı ihya etmeye çalışmışsa da burası hiçbir zaman eski ihtişamına kavuşamamıştır. Daha sonraki padişahlar savaşlar yüzünden Kâğıthane ile pek ilgilenememişler, sadece burada kurulan çadırlarda elçi kabulü ve ziyafet tertibine devam edilmiştir.

Öte yandan III. Mustafa devrinde kurulan ve I. Abdülhamid zamanında yeniden organize edilen Sûrat topçularının Kâğıthane çayırında düzenli tâlimlere başlaması, aynı şekilde III. Selim döneminde yine buranın Nizâm-ı Cedîd askerleri için tâlim sahası haline getirilmesi, Kâğıthane'nin askerî amaçlı olarak revaç bulmasına sebep olmuştur. Bunların dışında Kâğıthane boğazı denilen yerde donanmaya ait Şalope teknelerinin kalafatı için yeni gözler yapılmış (Cevdet, VI, 220), aynı zamanda başta Kasrı Hümayun olmak üzere bazı bina ve çeşmelerin tamirine başlanmış, III. Selim bu işlerle bizzat ilgilenmiştir (Ayvansarâyî, I, 300). IV. Mustafa, İspanya sefiriyile Fransa'nın İstanbul elçisini Kâğıthane'ye yaptığı binış sırasında, aynı şekilde II. Mahmud 1808'de Sened-i İttifak'ı imzalamak üzere gelen âyan temsilcilerini Kâğıthane'deki Çağlayan Kasrı'nda kabul etmiştir (Cevdet, IX, 7-8). 1809 yılından itibaren II. Mahmud'un emriyle Çağlayan Kasrı ve diğer bazı kasırlarla Nevşehirli İbrâhim Paşa'nın yaptırdığı cami yeniden inşa edilmiş, böylece Kâğıthane tekrar eski canlılığına kavuşmaya başlamıştır. Bina Emîni Ahmed Efendi'nin nezâreti altında 1814'te ihyası tamamlanan Kasrı Hümayun ve müştemilâtı padişahlara lâyık bir tarzda döşenmiş, aynı yılın nevrüzünde II. Mahmud haremiyle birlikte buraya gelerek birkaç gün kalmıştır (Şânîzâde, II, 216-217). Daha son-

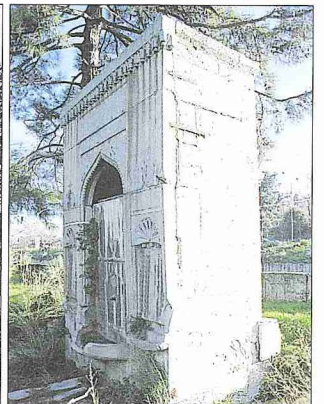
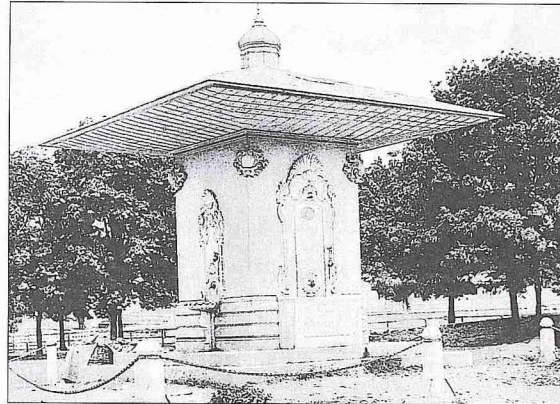
raki yıllarda da burada çeşitli vesilelerle ziyafet tertibine ve törenler yapılmasına devam edilmiştir. 1835'te Şehzade Abdülaziz burada icra edilen bir törenle Kur'an-ı Kerim'e başlamış, ertesi yıl şehzade ile büyük kardeşi Abdülmecid'in sünnet düğünleri yine burada yapılmıştır (Lutfî, V, 45). Padişah olduktan sonra da Kâğıthane'ye olan ilgisini sürdüren Sultan Abdülaziz 1862 yılında buradaki camiye yıktırarak yenisini yaptırmıştır. 1863'te Mısır seyahatinden dönünce askerlere ve yabancı devlet adamlarına yine Kâğıthane'de bir ziyafet vermiştir. Ertesi yıl Kâğıthane'de bu padişah için özel bir kasır yapılmış ve çeşitli sportif gösterilerle eğlenceler düzenlenmiştir. İleriki yıllarda da Sultan Abdülaziz sık sık Kâğıthane'ye gelmiş, 1867'de buradaki sarayın bahçesini halka açmıştır. II. Abdülhamid, 1893 yılında Kâğıthane çayırına âbidevî bir çeşme yaptırmak buranın imarına katkıda bu-

lunmuştur (Tanışık, I, 343-344). 1914 yılında üç subay tarafından İttifak Çeşmesi adıyla bir çeşme daha inşa edilmiştir (a.g.e., I, 308).

I. Dünya Savaşı'ndan sonra büyük ihmale uğrayan Kâğıthane yeniden harap olmaya terk edilmiş, buradaki tarihî binalar bakımsızlıktan teker teker ortadan kalkmıştır. Çağlayan Kasrı da, 1940'lı yılların başlarına kadar varlığını koruyabilmiş, daha sonra tamamen ortadan kalkmıştır. Böylece Osmanlı Devleti'nin sanat, edebiyat ve sosyal hayatında bir çığır açmış olan Kâğıthane gecekonduyla dolmuş, bir sanayi bölgesi haline gelişinde de tarihî dokunun acımasızca tahribine yol açmıştır. Bugün İstanbul'un bir ilçesi durumunda olan Kâğıthane'nin on altı mahallesi vardır. Şişli'ye bağlı bir köy iken hızla gelişmesi 1987'de ilçe haline getirilmesine yol açmıştır. 2000 yılı nüfus sayımının geçici sonuçlarına göre Kâğıthane'nin nüfusu 345.574 idi.

Kâğıthane Osmanlılar dönemindeki tabii güzelliği ve mesire yeri olmasıyla divan edebiyatında sık sık anılmıştır. Özellikle Lâle Devri'ndeki Sâdâbâd eğlenceleri pek çok şairin gazellerine, kıta ve kasidelerine konu olmuş, burada yaşanan renkli hayat, daha sonraki dönemlerde de şair ve yazarların ilgisini çekerek mısralara yansımıştır. Türk edebiyatında Kâğıthane'den bahseden ilk eser Tâcizâde Câfer Çelebi'nin *Hevesnâme*'sidir (yazılışı 898/1493). "Sıfât-ı Kâğıthâne" başlığı ile on dokuz beyitlik bir tasvirin yer aldığı *Hevesnâme*'den sonra Latîfî *Risâle-i Evsâf-ı İstanbul*'da Kâğıthane'yi, "Güller ile

Kağıthane deresi kenarında bulunan Sultan II. Abdülhamid dönemine ait meydan çeşmesi ile Sultan III. Ahmed dönemine ait iki cepheli çeşme

ettiler bezm-i çemende encümen / Câm gül süsen sürâhî bülbül anda nâyzen" diye anlatır. Nef'î Kâğıthane'yi kalabalığı, güzelliği ve hürileriyle cennete benzetir: "Mahşer olmuş sahn-ı Kâğıthane dünya bundadır / Cennete dönmüş güzellerle temâşâ bundadır". Lâle Devri'nden sonra da Kâğıthane şiirin konusu olmaya devam etmiş, Hâtem, Haşmet, Sünbülzâde Vehbî, Enderunlu Fâzıl (*Zenannâme* mukaddimesinde) ve Sermed gibi şairler gazel ve kasidelerinde buranın güzelliğinden bahsetmişlerdir. Servet-i Fünûn döneminde Hüseyin Suat Yalçın, Cumhuriyet devrinde de Cevdet Kudret ile İlhan Berk Kâğıthane'yi eskiye özlem duygusuyla anmışlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MD, nr. 16, s. 375; nr. 80, s. 217; Selânikî, *Târih* (İpsirli), I, 2, 3, 4; Peçuyulu İbrâhim, *Târih*, I, 155; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 482-484; Eremya Çelebi Kömürçüyan, *İstanbul Tarihi: XVII. Asırda İstanbul* (trc. H. D. Andreasyan), İstanbul 1952, s. 34-35; Silâhdar, *Târih*, II, 563; a.mlf., *Nusretnâme*, II/1, s. 225, 272, 342, 385, 399; Râşid, *Târih*, V, 305-306, 443 vd.; M. Mignot, *Histoire de l'Empire ottoman depuis son origine jusqu'à de la paix de Belgrade en 1740*, Paris 1773, IV, 254; İzzî, *Târih*, İstanbul 1199, vr. 231^a-232^b; Çelebizâde Âsım, *Târih*, İstanbul 1282, tür.yer.; Subhî, *Târih*, vr. 11^a, 38^a, 90^a, 180^a, 194^a, 195^a-197^a; Ayvansarayî, *Hadîkatü'l-cevâmi'*, I, 41, 252, 299-301; M. Melling, *Voyage pittoresque de Constantinople et des rives du Bosphore*, Paris 1819, I, tür.yer.; Vâsîf, *Târih* (İlgürel), s. 196; Şânizâde, *Târih*, II, 56-57, 216-217; Hammer (Atâ Bey), VI, 109, 355; IX, 167; Cevdet, *Târih*, I, 63-64; III, 77-78; IV, 162, 258; V, 199, 286; VI, 11, 38, 42, 220; VIII, 144, 243; IX, 7-8; Lutfî, *Târih*, IV, 62, 154; V, 4, 45; X, 89-90, 102, 112; XI, 26-91; Mehmed Râif, *Mir'ât-ı İstanbul*, İstanbul 1314, s. 14-16, 571-574; Mehmed Safâ, *Delîlül-Âsitâne*, İstanbul 1331, s. 60-61, 151-153; Ahmed Refik [Altınay], *Hicrî On Birinci Asırda İstanbul Hayatı (1000-1100)*, İstanbul 1931, s. 48; a.mlf., *Hicrî On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)*, İstanbul 1930, s. 157; a.mlf., *Lâle Devri (1130-1143)*, İstanbul 1932, s. 35 vd., 77, 152; Mehmed Ziyâ, *İstanbul ve Boğaziçi*, İstanbul 1336, I, 7; II, 225-226; M. L. Shay, *The Ottoman Empire From 1720-1734 as Revealed in Despatches of Venetian Baili*, Urbana 1944, s. 20-22, 300; İbrahim Hilmi Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri*, İstanbul 1943, I, 42, 126-127, 194, 308, 343-344; Âsaf Hâlet Çelebi, *Divan Şiirinde İstanbul*, İstanbul 1953, s. 30-31; Münir Aktepe, *Patrona İsyarı 1730*, İstanbul 1958, tür.yer.; a.mlf., "Kâğıthane'ye Dair Bazı Bilgiler", *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Ankara 1976, s. 335-363; Hasan Akay, *Fatih'ten Günümüze Şairlerin Gözüyle İstanbul*, İstanbul 1997, I, 278, 593, 655; Muzaffer Erdoğan, "Osmanlı Devrinde İstanbul Bahçeleri", *VD*, IV (1958), s. 149-182; Semavi Eyice, "İstanbul", *İA*, V/2, s. 1214/54, 1214/55, 1214/125 vd.; V. G., "Kâğıt", a.e., VI, 71.

MÜNİR AKTEPE

KAHHÂR

(القهار)

Allah'ın isimlerinden
(esmâ-i hüsnâ) biri.

Sözlükte "yenmek, üstün gelmek, zor kullanarak istediğini yapmak" anlamındaki **kahr** kökünden mübâlağa ifade eden bir sıfat olup "yenilmeyen, yegâne kudret ve tasarruf sahibi" demektir. Dilciler ve âlimlerin hemen hepsi kahr kavramının temel mânasını "boyun eğdirip üstün gelmek" (tezlîl ve galebe) olarak belirlemişlerdir. Fahreddin er-Râzî, bu kavrama "zor kullanmak ve mecrasından çıkarmak suretiyle bir şeye boyun eğdirmek" anlamını verdikten sonra bunun zât-ı ilâhiyyeye nisbet edildiği takdirde iki şekilde düşünülebileceğini söylemiştir: Başkasını ilâhî iradenin dışında iş yapmaktan alıkoymak ve kendi iradesince hareket etmekten kişiyi men etmek (*Levâmi'u'l-beyyinât*, s. 229).

Kur'an-ı Kerim'in altı âyetinde **kahhâr**, iki yerde kâhîr ismi Allah'a, bir âyetinde de kâhîr sıfatı insanlara izâfe edilmiştir (M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "khr" md.). Allah'a nisbet edilen **kahhâr** isimlerinin hepsi vâhid isminden hemen sonra yer almıştır. Bunların dördü şirk anlayışını eleştirip tevhid inancını pekiştiren bir bağlamda zikredilmiştir (Yûsuf 12/39; er-Ra'd 13/16; Sâd 38/65; ez-Zümer 39/4), iki âyet de kıyametin kopmasını tasvir eden âyetler sırasında yer almıştır (İbrâhîm 14/48; el-Mü'min 40/16). Doksan dokuz isim listesinde bulunmayan kâhîr ismi ise tabiat varlıkları içinde müstesna bir yer tutan insan türü üzerindeki ilâhî nimet, kudret ve tasarrufu ifade eden âyetler içinde zikredilir (el-En'âm 6/18, 61). **Kahhâr** esmâ-i hüsnâ listesinin Tirmizî rivayetinde ("Da'avât", 82), kâhîr ise İbn Mâce rivayetinde ("Du'â", 10) yer almıştır.

Kahhâr ile kâhîrin kelime kalıplarını ve Kur'an'daki kullanılışlarını göz önünde bulunduran âlimler birincisinin ikincisinden daha zengin bir muhtevaya sahip olduğunu kabul etmişler, bununla birlikte iki ismi genellikle birlikte düşünmüşlerdir. Âlimler Allah'ın yegâne galip, sonsuz kudret ve tasarruf sahibi oluşunu şöyle açıklamışlardır: İlâhî hâkimiyete karşı direniş gösterenlere önce akla ve duyulara hitap eden belgeler sunmak, bu yarar sağlamadığı takdirde çeşitli âfet ve belâlarla kendilerini uyarmak ve nihayet onları ortadan kaldırmak (Zeccâc, s. 38; Ebû Abdullah el-Halîmî, I, 202; Gazzâlî, s. 86).

Fahreddin er-Râzî, **kahhâr** isminin etki alanını duyularla algılanabilen ve algılanmayan âlemleri içine alacak şekilde geniş düşünmüştür (*Levâmi'u'l-beyyinât*, s. 229-230). Abdülkâhîr el-Bağdâdî de **kahhâr** isminin İslâm inancının temelini oluşturan şirkin reddi ve tevhidin ispatı açısından büyük önem taşıdığını belirtmiştir; çünkü bu isim Seneviyye ve Mecûsîlik gibi düalist telakkilerinin yanında kulu kendi fiilinin hâlikı kabul eden Mu'tezile'ye karşı güçlü bir delil oluşturmaktadır (*el-Esmâ' ve's-şifât*, vr. 158^b).

Doksan dokuz esmâ-i hüsnâ içinde yer almamakla birlikte Kur'an'da ve hadis rivayetlerinde Allah'a nisbet edilen **gâlib** kavramı anlam açısından **kahhâr** en yakın olan bir isimdir. **Galb** (galebe) kökü bir âyet-i kerîmede, "Ben ve elçilerim mutlaka galip geleceğiz" (el-Mücâdile 58/21) ifadesiyle fiil olarak, "Allah irade ettiği her işte hükmünü icra edip galip gelendir" (Yûsuf 12/21) meâlindeki âyetinde de isim olarak zât-ı ilâhiyyeye izâfe edilmiştir. Ebû Hüreyre'den rivayet edilen bir hadiste müslümanlara zor günler yaşatan Hendek (Ahzâb) Gazvesi'nin zaferle sona ermesi münasebetiyle Hz. Peygamber'in, içinde galebe kavramının da yer aldığı şöyle bir şükran niyazında bulunduğu ifade edilmiştir: "Allah'tan başka tanrı yoktur, O tektir. Ordusunu onurlandırdı, kuluna zafer verdi, birleşik kuvvetlere kendi kudretiyle galip geldi" (Buhârî, "Megâzî", 29; Müslim, "Zikir", 77).

Kahhâr ile esmâ-i hüsnâdan "yenilmeyen, yegâne galip" anlamındaki **kâdir**, "her şeye gücü yeten" mânasındaki **kâdir**, muktedir, kavî ve metîn, ayrıca "iradesini her durumda yürüten" anlamındaki **cebbâr**, "mülkün sahibi ve tasarruf edeni" mânasındaki **mâlikü'l-mülk** isimleri arasında anlam yakınlığı ilişkisi bulunmaktadır.

Kahhâr, âlimlerin çoğunluğu tarafından **kâdir** ismi statüsünde düşünülerek zâtî isimler grubunda mütalaa edilmiştir. Bunun yanında **kahhâr**, "kulu kendi iradesince hareket etmekten alıkoymak" mânasınaarak fiilî isimlerden (sıfatlar) sayanlar da vardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "khr" md.; İbnü'l-Esir, *en-Nihâye*, "khr" md.; Lisânü'l-'Arab, "khr" md.; Wensinck, *el-Mu'cem*, "khr" md.; M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "khr" md.; Buhârî, "Megâzî", 29; Müslim, "Zikir", 77; İbn Mâce, "Du'â", 10; Tirmizî, "Da'avât", 82; Zeccâc, *Tefsîru esmâ'illâhi'l-hüsnâ* (nşr. Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk), Beyrut 1395/1975, s. 38; Ebû Abdullah el-Halîmî, *el-Minhâc fî şu'abi'l-imân*